

זַפְרֵיָא תַאמְר, נמר מנייר, עריכה ותרגום: אלון פרגמן (תל אביב: רסלינג, 2012), עמ' 180.

בעקבות ההפיכות שהביאו לנפילתם של כמה מהמשטרים, עבר העולם הערבי בפתחה של המאה העשרים ואחת טלטלה עזה. המשותף להפיכות הללו הוא שמפגינים הזועמים שיצאו לרחובות בתוניסיה, בלוב, בתימן, במצרים ובסוריה קראו תיגר על מדיניות הקיפוח של המשטרים בארצם, על שלילת חופש הביטוי ועל היעדר האפשרות לצאת ממעגל העוני והמצוקה ולשפר ולו במעט את רמת חייהם. עיון בספרות הערבית שנכתבה במחצית האחרונה של המאה העשרים ובראשית המאה העשרים ואחת משקף את מצוקתם של האזרחים ערב מהפכות ה'אביב הערבי'.¹ למרות עינה הפקוחה של הצנזורה, הצליחו סופרים מוכשרים, בעיקר במדינות שבהן חופש הביטוי מוגבל, להביע את ביקורתם ואת מחאתם כלפי המשטר בעזרת תחבולות ספרותיות. אחד הסופרים האלה הוא הסופר הסורי הידוע זַפְרֵיָא תַאמְר, שדומה שקולמוסו שימש לו כלי תחמושת כדי לזעזע את אמות ה'ספים'. לדעתם של חוקרים מתחום ההיסטוריה התרבותית החדשה, ספרות זו יכולה לשמש מקור להבנת תהליכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים בחברה, ומכאן חשיבותה הרבה.

זַפְרֵיָא תַאמְר נולד בדמשק בשנת 1931 למשפחה מן המעמד הבינוני הנמוך. בנעוריו נאלץ להפסיק את לימודיו בבית הספר כדי לסייע בפרנסת המשפחה ועבד בכמה עבודות כפיים. עם זאת, קרא כל ספר שנקרה בדרכו, וכך המשיך את לימודיו בעצמו. כמרבית הסופרים בני זמנו, החל תאמר לפרסם את סיפוריו בעיתונות. בשנת 1960 הועסק במשרד התרבות הסורי, ובהמשך היה לסגן יו"ר איחוד הסופרים בסוריה. הוא אף עבד בטלוויזיה הסורית בתפקיד ניהולי וערך כמה כתבי עת בסוריה. גם לאחר שהיגר ללונדון, בשנת 1981, המשיך תאמר לכתוב ולפרסם בכתבי עת ערביים בלונדון (אלתדמון ואלשרק אלאוסט). תאמר זכה בפרסים על פועלו הספרותי, ובהם פרס האמירויות לספרות (ג'אזת סלטאן אלעויס) היוקרתי (בשנת 2001). על פי ההערכה כתב תאמר יותר מחמש מאות סיפורים קצרים וקצרצרים.²

1 בהקשר זה ראוי לציין את הסופר המצרי עֵלְאָא אל-אֶסְנַאנִי (1951-). יצירותיו של אל-אֶסְנַאנִי נכתבו בעשור הראשון של המאה העשרים ואחת, והן משקפות, בין היתר, מחאה נגד משטר של הנשיא המצרי המורח חוסני מובארק.

2 Julie Scott Meisami and Paul Starkey, *Encyclopedia of Arabic Literature*, vol. 2 757 (London and New York: Taylor & Francis, 1998); רוברת ב. כַּאמְבֵּל, אֶעְלַאם א-אָדַב אלְעַרְבִי א-מַעְאָסַר – סִיר נְסִיר נְאִתִיָה (בירות: אלמג'לד אלאַוֵל, 1996), 394-395.

נמר מנייר הוא השם שניתן לקובץ מסיפוריו של זַכְרִיא תַאמֵר. את הסיפורים בחר ותרגם לעברית אלון פרגמן, שחקר בעבודת הדוקטור שלו את סיפוריו הקצרים של תַאמֵר.³ הסיפורים המתורגמים חושפים בפני הקורא העברי את בעיותיה החברתיות, התרבותיות והפוליטיות של סוריה. עיון ביצירותיו של תַאמֵר ובעמדותיו החתרניות כלפי המשטר וכלפי מוסכמות חברתיות מאפשר להבין הבנה מעמיקה יותר את הסיבות להתקוממות נגד המשטרים הערביים בכלל ונגד המשטר הסורי בפרט.

שם הספר לקוח מתוך סיפורו האלגורי המפורסם של תַאמֵר הנמרים ביום העשירי, המתאר את קורותיו של נמר שנלקח מהיער והוכנס לכלוב לשם אילוף. המאלף שולט כעת בקיבתו של הנמר, הוא מספר לתלמידיו שהנמר שנשלח ממנו חירותו יהפוך במהרה משחצן וגאוותן לעדין וצייטן: 'שימו לב מה יקרה בין מי ששולט באוכל לבין מי שאינו שולט בו, ולמדו',⁴ ומבטיח ש'תוך ימים הוא יהפוך לנמר מנייר',⁵ כלומר, למראית עין הוא נמר, אך עוצמתו משולה לנייר. הנמר מייצג את האזרח הסורי, שחרב המשטר מרחפת דרך קבע מעל ראשו והוא כפוף לחסדי הממשל. כדי לשרוד ולא לרעוב האזרח נדרש לציית ציות עיוור ולדכא את רצונותיו ואת משאלותיו. סוף הסיפור פתוח לכמה וכמה פרשנויות, אך נראה שעינקו עוסק בכוחו של האדם ובעוצמה הטמונה בו. ביום העשירי 'הנמר הפך לאזרח, והכלוב לעיר'.⁶ כשם שאי אפשר לאלף את הנמר אילוף מוחלט, אי אפשר לדכא את האזרח הסורי, ולמרות משטר הרדיפה וההפחדה, בכוא העת הוא יפרוץ את מחסום הדיכוי ויממש את חירותו.

תרגום הסיפורים מדויק להפליא ומעיד על שליטה בשתי השפות ובשתי התרבויות גם יחד. גם רוח הסיפורים בקובץ נאמנה למקור הערבי, וכך הסיפורים מצליחים לשקף נאמנה את התרבות הערבית-הסורית הנידונה בהם. התרגום מותאם למשלב השפה ולסגנונה במקור הערבי, ואף אפשר לעמוד בעזרתו על ייחודיותו של תַאמֵר ועל מאפייני כתיבתו החלוציים בתחום הסיפור הקצר – על סגנון כתיבה קולח ובהיר, נטול קישוטי לשון ונעדר מילים מליציות. זאת ועוד, המתרגם הוסיף הארות וביאורים לשמות אישים בתרבות הערבית המוזכרים בסיפורים ולמושגים המיוחדים לתרבות זו. כך נעשה הטקסט מובן וברור גם למי שאינו בקי בהיסטוריה הערבית ובתרבותה – שמות כמו טַאֲרֵק בן זַיאַד, טַה חַסֵין ותַנְפִיק אל־חַפִים נעשים נהירים לקורא, והוא יכול לרדת לעומקן של משמעויות הסיפורים ביתר קלות.

3 אלון פרגמן, "כתיבתו של זכריא תאמר: שיח אינטלקטואלי, שלטון וחופש ביטוי בסוריה" (חיבור לשם קבלת דוקטורט, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, 2005).

4 זכריא תאמר, נמר מנייר, עריכה ותרגום: אלון פרגמן (תל אביב: רסלינג, 2012), 29.

5 שם, 31.

6 שם, 33.

מתוך יצירותיו של תאמר, נראה שהמתרגם בחר מבחר המשקף את מגוון הסוגיות הנידונות בכתיבתו של תאמר, הן מבחינת סגנון הסיפורים ואורכם, הן מבחינת תכניהם וזמני פרסומם. מעניין לראות שהביקורת העולה מסיפורים שנכתבו לפני כחמישים שנה יכולה להיות רלוונטית גם לימינו.

הספר נפתח במבוא ובהקדמה היסטורית שהקדים המתרגם. המבוא מספק רקע לחייו של הסופר ולתוכני כתיבתו ודן בביקורת האינטלקטואלית העולה מיצירותיו. המבוא חשוב כשלעצמו ומאפשר הצצה לחיי התרבות של סוריה במאה העשרים. בדרך זו השכיל המתרגם להעשיר את ידיעות הקוראים טרם מפגשם עם הספרות הערבית ועם החברה הסורית. בקובץ שלושה שערים, והם משקפים את מגוון ההיבטים והסוגיות שתאמר עסק בהם, כגון יחסי שליט-נשלט; מעמד האישה בחברה הערבית; האינטלקטואלים ותפקידם בחברה ומסורות חברתיות. ועם זאת, למרות המגוון, לכל הסיפורים שבקובץ מכנה משותף – הרעב: רעב לחירות, רעב לחם ורעב לאהבה. בכל הסיפורים הדמויות אינן חופשיות, אלא תלושות, בודדות, מנוכרות, מפותחות וחסרות אונים, וריח המוות מרחף באוויר לנוכח מציאות חיהן. הסיפורים אפופים שורות אווירת ריקנות ודממת מוות; המוות מופיע בצורת עמוד תלייה או בדמות מעצרים ועיניים, והוא חלק בלתי נפרד ממציאות חיהן של הדמויות במרבית הסיפורים. מצבן הרגשי של הדמויות אינו מתואר, ולמראית עין נראה שהן פועלות בלא רגשות אהבה או שנאה, כאילו היו מרינוטות המונעות באמצעות היד השולטת בהן ומפעילה אותן. כך ממחיש תאמר לקורא את הדיכוי ואת מידת אחיזתו של השליט בנשלטים, עד כדי דיכוי הרגשות. מי שמגלים רגש כלשהו, מוצאים את עצמם, בסופו של דבר, בבריחה. דמויות המייצגות את המשטר, כגון שוטר או שומר, הן נלעגות ואוויליות, והתנהגותן חושפת את דרך התנהלותו השליט הכול יכול. כזאת היא דמותו של השומר בסיפור גזר דין מוות, שתפקידו לשמור על גופת אדם תלוי. השומר מנהל דיאלוג עם הגופה ומתלונן על עבודתו הקשה. השעמום והתסכול מובילים אותו להחרים לילד קטן ומפחד את בוכתו ולנהל נגדה משפט: 'את מואשמת ב... שכחתי לחשוב על האשמה. טוב. את מואשמת בביצוע פשע שאעדכן אותך לגביו בהמשך'.⁷ השליט נוהג בנשלטים ככל העולה על רוחו, ככל רגע נתון אדם יכול למצוא עצמו מובל לגרודם על לא עוול בכפו.

בשער הראשון הביקורת חדה ומופנית בעיקר כלפי השלטון הטוטליטרי הסורי. כפי שצוין לעיל, בתהליך הקריאה נחשף הקורא לאווירה של ניכור, בדידות, חרדה והיעדר חופש גם לאחר המוות. הסיפורים סוריאליסטיים ומשמעותם חריפה וחותרת, הקביעות על פי רוב נחרצות, וגם כשסיומו של הסיפור נותר פתוח לפרשנויות הקוראים,

הכוח המתריס בסיפורים חד וברור. בסיפור הקצרצר המזעור הראשון מתואר אדם שנעצר בשל ממדי גופו הגדולים. הוא מובל לחדר הניתוח, ושם ממזערים את גופו ואת ריאותיו כדי שתשאפנה פחות ממכסת האוויר המותרת. הביקורת העולה מסיפור זה מופנית כלפי השלטון המנהל מדינת משטרה ומטרתה לטלטל את הקורא. למעשה, מתואר כאן שלטון חסר רחמים – אפילו נשימותיהם של אזרחיו נתונות לפיקוחו, והוא מתכנת אותם על פי חוקים שהוא קובע. השלטון וזרועותיו חודרים אל תוככי הנפש והגוף, ולכן מרבית הדמויות נטולות כל רגש. בסיפור בהמתנה לאישה מתואר אדם שנולד בלי ראש, והבהלה שעוררה התופעה נהפכת עד מהרה לקנאה בו. בסיפור חמזה מסופר על אדם שישן מאה שנה וכשהתעורר מצא שהאנשים כולם חסרי ראש – היעדר ראש או עריפתו משמעותם אובדן החיים, כלומר אזרחי סוריה משולים לאנשים משוללי חשיבה או הכרה, הם בבחינת גוף בתוך מערכת המונעת מכוח המערכת עצמה. השער השני עוסק ברמות האישה הערבית ובקולה. התא המשפחתי המתואר בסיפורים הוא תא חולה, שכן הנישואים אינם נישואים מתוך אהבה, אלא נישואי כורח, תועלת או הסתרה (למשל, הומוסקסואל המבקש להינשא לבחורה כדי להסתיר את נטיותיו). למעשה, התא המשפחתי הוא מיקרוקוסמוס של החברה, ואם הגרעין אינו תקין, החברה הערבית כולה אינה בריאה וזקוקה לטיפול. האישה מושווית למנת בשר הנשקלת בשוק: 'עד מהרה נשלחה היפא לשוק, שם העמידו אותה על משקל גדול, שהראה חמישים קילו'.⁸ האונס הוא חלק בלתי נפרד מחייהן של הנשים, בבחינת דיכוי החלש בידי החזק ממנו, אך לעתים נראה שהאישה החלשה קוראת תיגר ומנסה להערים על הגבר ואף להענישו. האישה בסיפורים האלה היא אישה פעילה, ואילו הגבר סביל ומשול למת: 'הודא הקפידה להתעורר משנתה השכם בבוקר, היא עזבה את הבית במהירות, הניחה לבעלה לישון כמת [...].'⁹ זַפְרִיא תֶאֱמַר אינו בוחל בשימוש במונחים מתחום הדת כדי לזעזע את הקורא. למשל, הסיפור הקצרצר העדות עוסק באישה הנדרשת לפשוט את בגדיה במהלך אונס, אך בוחרת שלא להסיר את גרביה. מעשיה זוכים להערכה מצד הנשים האחרות, והן מחליטות פה אחד שלא להסיר את גרביהן כשהן נאנסות. כך, למרות מצבה הנחות של האישה, קרי של החברה הסורית, היא מודעת למצבה ומנסה לשמור על צלילות הדעת, בתקווה שבבוא היום תוכל להדוף את התקופנות. שם הסיפור עשוי לרמוז למצוות ה'שהאדה' באסלאם. 'השהאדה' משמעה העדות, והיא העמוד הראשון מחמשת עמודי האסלאם, ובה המוסלמי מעיד על נאמנותו לאללה ולשליחו, הוא הנביא מוחמד. המוסלמי מצווה לאומרה מדי יום ביומו, והיא נאמרת גם באירועים מיוחדים. דומה שתֶאֱמַר משתמש במניפולציה נועזת למדי ובוחר מינוח מתחום הדת כדי לקרוא קריאה חברתית לעמוד כנגד כל ניסיון לפגוע בגוף

8 שם, 103.

9 שם, 123.

ובחברה: המוסלמי העכשווי נקרא 'להעיד', שלא להסיר את הגרביים, כלומר לצאת נגד כל ניסיון פגיעה בזכויות האדם, ובראשן – בחופש הביטוי.

בשער השלישי סיפורים העוסקים בביקורת חברתית ותרבותית, ובהם אפשר למצוא, בין היתר, ביקורת הן כלפי האינטלקטואלים על שאינם ממלאים את תפקידם ומגנים על הצדק החברתי, הן כלפי החברה המודרנית על שהיא נמשכת לרדידות ומורעלת בפרסומות, המשמשות אמצעי בידי השלטון לטשטש בו את מציאות חייהם המרה. דוגמה לביקורת כזאת נמצאת בסיפור אבק ואפר. הדובר בסיפור מתהלך בלונדון, ולהפתעתו הוא פוגש את האינטלקטואל המצרי העיוור טה חסין (1889-1973), מי שדגל בהתחדשות תרבותית במצרים, ומנהל עמו דיאלוג. בשיח המתנהל בין השניים מבטא טה חסין את צעריו על שכוכבי התרבות בחברה המודרנית הם שחקני קולנוע הנחשבים יפים במראם (למשל, השחקן המצרי חסין פהמי, נולד ב-1939) להבדיל מהאינטלקטואלים (כמו טה חסין העיוור), ובה בעת הוא מביע את אכזבתו מהאינטלקטואלים שהחלו לשמש פוליטיקאים בחסות השלטון ומעלו בתפקידם לשרת את הציבור. בסופו של הדיאלוג שואל הדובר בסיפור את טה חסין כיצד עיוור כמותו מתהלך ברחובות לונדון בלי מדריך או מלווה. תשובתו של טה חסין מלמדת על המצב החברתי והפוליטי במדינות ערב: 'עיוור שמתגורר בעיר שיש בה ולו מעט חירות – רואה גם רואה!¹⁰

לסיכום, תרגום יצירותיו של זַפְרִיאַ תַּאמֶר לעברית פותח צוהר בפני הקורא העברי אל עולם הספרות והתרבות הערבית המודרנית. הספר מספק לקוראים חווית קריאה טובה הודות לעבודת התרגום הרהוטה והקולחת, ומטלטל את הקוראים לנוכח הסיפורים המהפכניים החושפים את תחלואי החברה הערבית. היצירה הספרותית מוסיפה להבנת היבטים היסטוריים וחברתיים ומחדדת אותם. תַּאמֶר סבור שתפקידו של הסופר בחברה הערבית הוא ליצור שיח ולעורר מודעות לנגעי החברה. תרגום היצירות לעברית מקרב את הקורא העברי אל שכנו הערבי ומעורר בקרבו אמפתיה למצוקותיו, ועל כך ראוי המתרגם לכל שבח.

סיגל גורג'י

